

МЕТОДИЧЕСКИ ПРОБЛЕМИ И НАСОКИ В АНАЛИЗА НА МЛАДЕЖКАТА БЕЗРАБОТИЦА

Разгледани са два методически проблема. Първият е за дефиницията и възрастовите граници на младежкото население, който е дискуссионен и нееднозначно решаван в научните изследвания и социалнополитическата практика. Вторият проблем е свързан с показателите на младежката безработица, които позволяват манипулации чрез едностранчиво боравене само с избран показател или чрез безсъдържателно противопоставяне на показатели. Дадени са насоки за следващ по-детайлен емпиричен анализ на младежката безработица в България. Предложена е класация на страните от ЕС-28 сумарно по три основни показателя на младежката безработица във възрастовия интервал 15-29 години, която значително се различава от популярната класация на Евростат само по показателя „квота на младежка безработица“.¹

JEL: J21; J82

Проблемът за възрастовите граници на младежката група

Решението на този проблем има основополагащо значение за количествения анализ на младежката безработица, а оттам и за обосноваването на социалнополитическите мерки в борбата срещу нея. Националният статистически институт прилага методиката на Международната организация на труда (МОТ), която вече няколко десетилетия определя младежката група в граници от 15 до 24 навършени години. Агенцията по заетостта (АЗ) в своята статистика на регистрираните безработни се основава на Закона за насърчаване на заетостта (ЗНЗ), където не е посочена долна възрастова граница и официално се борави с разширена младежка група „до 29 навършени години“. Тук правим разлика между официални и неофициални данни за младежката група, тъй като през последните години и двете статистики започват да публикуват данни в еднакви възрастови интервали (през пет навършени години) именно с цел да се

* СУ „Св. Кл. Охридски“, Стопански факултет, катедра „Икономика“, toshkov@feb.uni-sofia.bg

** СУ „Св. Кл. Охридски“, Стопански факултет, катедра „Икономика“, sedlarski@uni-sofia.bg

¹ Chief Assist. Prof. Luben Toshkov, Assoc. Prof. Teodor Sedlarski, PhD. METHODOLOGICAL PROBLEMS AND DIRECTIONS IN THE YOUTH UNEMPLOYMENT ANALYSIS *Summary*: This article tackles two methodological problems. The first one concerns the definition and age boundaries of the youth population. It is still actively discussed in the literature and ambiguously solved in research and policy actions. The second problem is related to the measures of youth unemployment, which allow for manipulations through skewed usage of only one deliberately chosen measure or through comparisons of multiple measures with no account of their different content. Directions for a detailed empirical analysis of youth unemployment in Bulgaria are inferred. In the concluding part an alternative ranking of EU-28 countries is suggested based on an aggregate handling of three youth unemployment measures in the age interval 15-29 years. It differs decisively from the popular Eurostat ranking, based only on the youth unemployment rate.

осигури известна сравнимост между тях. Официалните данни за младежката заетост и безработица обаче продължават да се публикуват, тълкуват и анализират в посочените два различни възрастови интервала.

Практиката на АЗ да борави официално с младежка група до 29 години, в т.ч. не само в регистрационната статистика, но и в националните планове за действие по заетостта, датира от влизането в сила на ЗНЗ (01.01.2002 г.). Преди това в нормативните актове (Закона за закрила при безработица и насърчаване на заетостта от 1998 г., ПМС № 110/1992 г. и ПМС № 57/1989 г.) определената целева група на младежите е до 24 години. През социалистическия период тази група се отчита в границите „15-29-годишна възраст“. В една от най-обемните разработки от този период, посветена на проблема, младежта е дефинирана като „населението на нашата страна на определена възраст, чиито граници от 15-29 навършени години са придобили широка гражданственост, използват се в демографските и социалните изследвания и са отразени в различни правни нормативни документи, регулиращи включването на младите хора в образователния, общественно-политическия и икономическия живот на страната“ (Калчев, 1988, с. 3). Сега границата 15-29 години е възстановена само в работата на Агенцията по заетостта.

Анализирайки националното законодателство, Средкова (2000) стига до извода, че няма единно разбиране за понятието „младеж“. Според гражданското, семейното, трудовото и наказателното законодателство „млади са лицата, които не са достигнали пълнолетие, т.е. 18-годишна възраст“. За „трудова пълнолетие ... е необходимо освен достигането до определена възраст, още и придобиването на определена професионална квалификация, а това продължава определен период от време“. Затова и в специалното законодателство относно безработицата при определяне на понятието „младеж“ се използват *два критерия – възрастов и професионален* (има се предвид отмененият Закон за защита при безработица и насърчаване на заетостта, но написаното е валидно до голяма степен и за действащия ЗНЗ). По възрастовия критерий са обособени две групи - до 24 и до 28 години, но това обособяване е поставено в зависимост от професионалния критерий, който отчита придобитата към момента на настъпването на безработицата професионална квалификация, определена от степента на завършеното образование. По-високата възрастова граница (до 28 години) се поставя за завършилите висше образование, а по-ниската (до 24 години) - за тези с по-ниска образователна степен. В заключение се подчертава, че „така установените граници на младежката възраст в законодателството за безработицата в България са твърде произволни“ (вж. Средкова, 2000, с.16-17).

Рационално в описаното становище е полагането на професионалния критерий в основата на възрастовите граници. Професионалната квалификация обаче не се придобива само със завършена образователна степен. Нужен е адаптивен период, през който фактически да се упражнява професията - когато става въпрос за наеман работник, е необходимо време за приспособяване към спецификата на пазара на труда и упражняването на наеман труд. В цитираното

становище липсва отношение към изходната долна граница на младежката група, т.е. към границата, която отделя младежта от децата, но тя е поставена отдавна от МОТ във връзка със защитата на детския труд. Понятието „младеж“ не може да се дефинира като възраст само с „до“, както е възприето в ЗНЗ. Това е период от живота, протичащ „от – до“. Самите точни числа на годините обаче не са най-същественото в една дефиниция.

Според нас *от социално-икономическа гледна точка младежта представлява обособена група от населението, в рамките на която се извършва преход от преобладаваща образователна неикономическа активност към преобладаваща трудова икономическа активност*. С това определение, разбира се, не отричаме медико-биологичните, правните и други страни на многопластовото, сложно понятие „младеж“, а изтъкваме този аспект, който има основно значение за анализа на младежката безработица. За съжаление сложността на понятието по-често води до пренебрегване на необходимостта от неговото дефиниране, вкл. и в най-прецизните текстове на законодателството. Според новоприетия Закон за младежта (в сила от 20.04.2012 г.) „младежи са лица на възраст от 15 до 29 години включително“ без обосновка на тези възрастови граници.² Ние полагаме в тяхната основа главния принцип на представената дефиниция. Ще се опитаме да я обосноваем и с точния израз на фактите за прехода от образователна към трудова активност (табл. 1)

Таблица 1

Население в България на 15 и повече години по възраст и основни форми на активност (резултати от преброяването през 2011 г.)

Възрастови групи	Население	Икономически активни			Неикономически активни				
		Общо	Заети	Безработни	Общо	Учащи	Пенсионери	ЛЗДСЗ*	Други
Общо	6389	3330	2835	495	3060	440	1904	401	314
15-19	378	41	17	24	336	286	5	20	25
20-24	489	267	193	74	222	128	6	46	43
25-29	491	373	308	65	118	17	7	55	40
30-34	534	428	369	59	106	4	9	54	38
35-39	545	451	396	55	95	2	11	46	35
40-44	514	426	376	50	87	1	15	39	32
45-49	496	402	352	50	93	0,6	25	38	30
50-54	517	398	346	52	119	0,4	48	41	30
55-59	524	346	300	46	178	0,3	111	40	26
60-64	541	150	132	18	391	0,2	359	19	13
Над 65	1361	47	45	2	1314	0,5	1308	3	2

*Лица, заети само с домашни или семейни задължения.

Източник. <http://censusresults.nsi.bg/Census/Reports/2/2/R14.aspx>. Цифрите са в хил. човека, закръглени от нас.

² http://www.minedu.government.bg/opencms/export/sites/mon/left_menu/documents/law/zkn_mladezh.pdf, пар. 1 на Допълнителните разпоредби.

Данните от табл. 1 предоставят възможност за по-подробен възрастов анализ на икономическата и неикономическата активност, в т.ч. и на възрастовия аспект на безработицата, тъй като броят на населението е даден в малки петгодишни възрастови групи (групата „над 65 години“ се състои почти изцяло от неикономически активни лица, което води до изкривяване на общите показатели за активността на цялото население в ред първи на таблицата и би трябвало да се премахне при възрастов анализ). Тук обаче ще насочим вниманието само към две колони – на заетите и на учащите. Това са двата контингента, които играят определяща роля за развитието на икономическата и на неикономическата активност (съответно заетите и учащите).

Както се вижда, *съществените изменения в броя на заетите и на учащите настъпват при първите три възрастови групи - 15-19; 20-24 и 25-29 години*. Броят на заетите нараства от 17 хил. в групата 15-19 години на 193 хил. при тези на 20-24-години и на 308 хил. при 25-29-годишните. В следващите групи - до тези на 55-59 години вкл., измененията в броя на заетите не са от съществен порядък (значително се редуцират заетите при 60-64-годишните поради прехода от заетост към пенсиониране). Броят на учащите се изменя в противоположно направление - от 286 хил. в групата 15-19 години той намалява на 128 хил. при 20-24-годишните и на 17 хил. при тези на 25-29 години. В следващите възрастови групи почти няма учащи с изключение на отделни частни случаи, което означава, че утвърждаването на подхода „учене през целия живот“ тепърва предстои.

Преходът от учащи към заети, който е главното съдържание на прехода от образователна неикономическа към трудова икономическа активност започва в групата 15-19 години, т.е. в периода на средното образование, развива се интензивно при 20-24-годишните, и завършва в групата 25-29 години. Този възрастов модел се потвърждава и от репрезентативното ежегодно „Наблюдение на работната сила“. През последните години НСИ започва да предоставя данни в същите възрастови групи, в които се публикуват и резултатите от преброяването на населението. Според данните за 2012 г. заетите от 13 хил. в групата 15-19 години нарастват на 165 хил. при 20-24-годишните и на 310 хил. при лицата на 25-29 години (за съжаление не са публикувани данните за броя на учащите по възрастови групи, за чието намаление може да се съди косвено от рязко спадания брой на неикономически активните лица при прехода от групата 15-19 до 25-29 години).

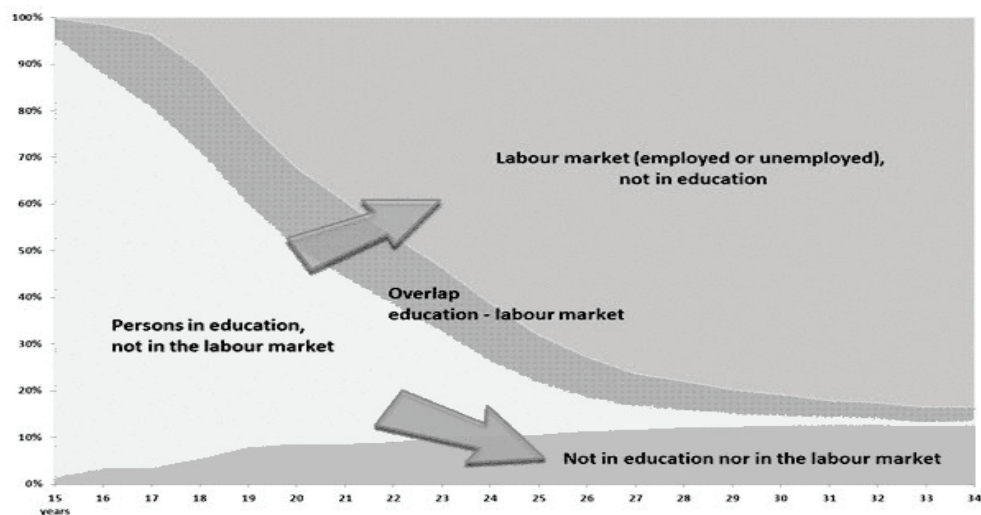
Изводът за наличие на *модел на прехода от образование към заетост намира потвърждение и в изследванията на Евростат*. Едно по-детайлно проучване на участието на младите хора в областта на образованието и на пазара на труда, извършено посредством едногодишни възрастови групи на населението от 15 до 34 години в ЕС, илюстрира наличието на четири контингента младежи в рамките на този разширен възрастов интервал (вж. фиг. 1)

На фиг. 1 са представени измененията в процентния състав (структурата) на младежите при прехода към по-голяма възраст (от 15 към 16, 17 и т.н.

до 34 години). Изобразената структура започва да се оформя именно от 15-годишната възраст, от която се разрешава участие в пазара на труда по силата на Конвенция №138 на МОТ от 06.06.1973 г. (тя изисква всяка страна-членка на организацията да приеме минимална възраст за допускане на работа, която във всички случаи да не е по-ниска от 15 години). Преди тази долна възрастова граница почти 100% от лицата са в сферата на образованието. След нея започва процес на постепенно намаляване на дела на лицата в образование, неучастващи в пазара на труда (*persons in education not in the labour market*). Процесът продължава до 29-30-годишна възраст, след която в образование са само незначителни, пренебрежимо ниски процентни части от населението, т.е. сходно на констатираното за България, (вж. табл. 1, колона „учащи“). Темпът на процеса се определя от националните системи за образование и обучение, както и от други фактори (търсенето на съответната работна сила; преждевременното напускане на училище и т.н.) Успоредно с намаляването на дела на младите хора в образованието протича процес на увеличение на дела на участващите в пазара на труда (*заети или безработни*), завършили образованието си (*labour market, employed or unemployed, not in education*, на *fig. 1*). Вижда се, че този процес на практика приключва също до 29-30-годишна възраст, след която промените са незначителни.

Фигура 1

Основни контингенти на населението на ЕС във възрастовия интервал 15-34 години

Източник. Participation of young people in education and the labour market, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php?title=Participation_of_young_people_in_education_and_the_labour_market

Темпът на излизане от образователната система обаче не е равен на този на навлизане в пазара на труда, тъй като се формират още два контингента младежи. Единият е *междинен* и се състои от *лица, намиращи се едновременно в образованието и в пазара на труда (overlap education-labour market, на фиг. 1)*. Това междинно положение е разпространено и в България, особено сред групата на студентите, но проблемът е слабо изследван. Другият, четвърти поред контингент на младежите, се състои *от лица, които не са нито в образование, нито в пазара на труда (not in education nor in the labour market, в долната част на фиг. 1)*. Това е *най-трудният за разрешаване младежки проблем на ЕС, който включва младежи извън образованието и неучастващи в пазара на труда*. Както се вижда, този контингент се увеличава до 29-30-годишна възраст, след която неговият дял остава практически неизменен. Ако към посочените две отрицателни качества на контингента се прибави и още едно - „не са в процес на обучение за започване на работа” (*not in training*), ще се получи контингентът на младежите с трите „не”-та, който се отчита от Евростат и по чийто дял в общата численост на младежите България заема първо място в ЕС от 2001 г. насам. Средно през периода 2001-2012 г. относителният дял на то-зи контингент в общия брой на младежите на възраст 15-24 години у нас е 23,5 %, в Италия, която е на второ място – 17,7%, в третата страна Гърция – 15,4%, в четвъртата Испания – 14,6%, и т.н. до Холандия, в която делът е най-нисък – 4,3%.³

От фиг. 1 се вижда, че преходът от образование към участие в пазара на труда завършва не в границите 15-24 години, а в по-широкия интервал 15-29 години, в който младежката възрастова група трябва да се изучава, вкл. нейните 4 основни структурни части: *учащи; икономически активни (от тях: заети и безработни); едновременно учащи и икономически активни (от тях: заети и безработни) и неучастващи нито в образование, нито в пазара на труда*. Детайлният анализ трябва да се извършва най-малко в три вътрешни *възрастови интервала: начален (15-19 години); среден (20-24) и завършващ (25-29 години)*.

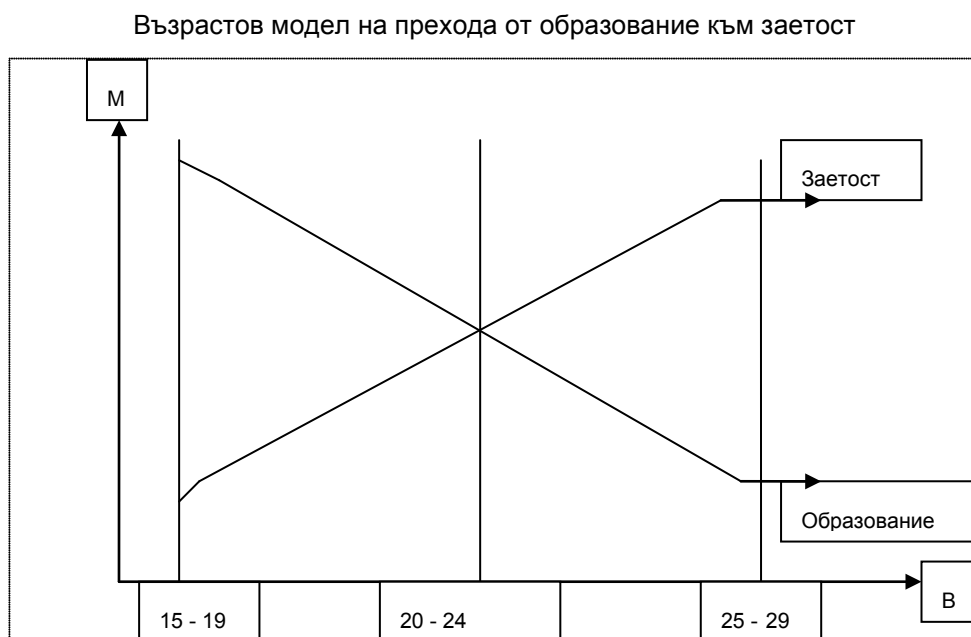
В последния публикуван „Доклад на ЕС за младежта” – 2012 целевата възрастова група са 15 - 29-годишните, а анализът се фокусира върху групите между 15 - 19, 20 - 24 и 25 – 29 години. Авторите на доклада сочат, че преходът от образование и обучение към заетост може да се определи като период, през който в идеалния случай младите хора трябва да завършат формалното си образование, да намерят работа, съответстваща на тяхната квалификация, и така да постигнат финансова независимост. Те отбелязват също, че този типичен модел на прехода се съпровожда с наличието в цяла Европа на други възможни кариерни пътеки, например съчетаването на следване с работа на непълно работно време или заместването на образование и обучение с професионална дейност.⁴

³ Собствени изчисления по данни от <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tipslm90>.

⁴ Вж. http://ec.europa.eu/youth/library/reports/eu-youth-report-2012_en.pdf, p. 161.

Авторите на доклада представят нагледно прехода посредством оригинална X-образна графика (Eurostat, 2011, Fig. 3-A, 163). На нея с низходящи криви са изобразени квотите (относителните дялове) на младежите (от двата пола), включени в пълни образователни курсове, а с възходящи – на заетите на пълно работно време. База за изчисление на кривите са данните за съответните средни величини, поотделно за всеки пол, отнасящи се за младежкото население в ЕС-27 през 2011 г. Тъй като разликата между кривите за двата пола е незначителна, а наклонът им е типичен за всяка страна от ЕС (в т.ч. и за България), както и за други държави, ще възпроизведем тази фигура от отчета на ЕС за младежта в *типичен модел на прехода от образование към заетост*, представен на фиг. 2, където по ординатата е младежкото население (M) в проценти (от 0 до 100), а по абсцисата (B) – трите възрастови младежки групи.

Фигура 2

Решаваща роля за осъществяването на прехода от образование към заетост има групата на възраст 20 – 24 години. В нея делът на младите хора, които са изключително в областта на образованието и обучението, спада под 50%, за да бъде постепенно изпреварен от дела на тези, които са изключително наети.

На практика може да се получат множество отклонения от идеалния графичен модел, които се обуславят от съчетанието на факторите, действащи в

сферите на образование и заетост. Принципно са възможни два варианта: точката на пресичане да бъде преди и след теоретичната, т.е. преходът от образование към заетост да стане в по-ранния или в по-късния възрастов интервал. При по-ранен преход на пазара на труда постъпват по-голям брой нови участници с по-ниска конкурентоспособност, което създава условия за повишаване на младежката безработица. Данните от табл. 1 демонстрират подобен вариант, но за емпиричната проверка са нужни изследвания за по-дълъг период. При по-късен, но рационално управляван преход, съобразен с особеностите на пазара на труда, редица от тези условия биха могли да се минимизират и младежката безработица да се понижи.

Проблемът за показателите на анализа

Проблемът за показателите се отнася не толкова до техния брой и изчисление, колкото до разбирането на смисъла и правилното им интерпретиране и прилагане в социалнополитическите дискусии. При анализа на общата безработица се използват показателите за общия брой на безработните и за квотата на безработица (Кб), както и за техния състав и структура по редица признаци, в т.ч. и по възраст. С двата най-общи и най-често използвани показателя в социалната политика (брой и квота) обаче не може да се даде достатъчно ясна представа за проблема „младежка безработица“.

МОТ има разработена програма за изследване на пазара на труда, наречена „Ключови индикатори на пазара на труда“ (Key Indicators of the Labour Market - KILM). Те са общо 18 на брой, между които под №10 е индикаторът „младежка безработица“ (10.Youth unemployment). За целите на изчисляването му се приема, че понятието „младеж“ обхваща лицата на възраст от 15 до 24 години (МОТ лансира тези граници от няколко десетилетия), докато за „възрастни“ се определят лицата на 25 и повече години (25+), въпреки че се срещат национални вариации в дефинициите за възраст. *Индикаторът 10.Youth unemployment представя младежката безработица посредством следните четири конкретни показателя:*

- (а) квота на младежката безработица в процент от младежката работна сила;
- (б) коефициент на отношението между квотите на младежката безработица и на безработицата за възрастни (25+);
- (в) дял на безработните младежи от общия брой на безработните;
- (г) дял на безработните младежи от броя на младежкото население.

Становището на авторите на програмата е, че тези показатели трябва да бъдат анализирани заедно. Когато се разглежда изолирано само някой от тях, може да се получи изопачена представа за младежката безработица. Например една държава може да има по-висок коефициент на отношението между квотата на младежката безработица и на безработицата за възрастни, но същевременно да е налице нисък дял на безработните младежи в общия брой на безработните. Показателят „дял на безработните младежи от броя на мла-

дежкото население“ е привлечен в анализа, за да се отчита фактът, че голяма част от младите хора влизат в безработицата от състава на лицата извън работната сила. Взети заедно, четирите показателя осигуряват изчерпателно обхващане на проблемите.

Ситуацията на пазара на младежки труд се допълва чрез един, пети по ред, показател за *дела на младежите, които не участват в пазара на труда, не са в образование или обучение за работа (NEET) в процент от младежкото население*. Той се изчислява за младежите на възраст от 15 до 24 години за някои страни, но за други се отнася за лица между 15 и 29 години.⁵

Какъв е смисълът на тези показатели? *Показател (а) е равен на отношението между броя на безработните младежи (БМ) и този на икономически активните младежи (младежката работна сила – МРС), изчислено в процент*. Той е вътрешна съставка на общата квота на безработица и затова се нарича „квота на младежката безработица“ ($Кмб = (БМ : МРС) \times 100$). Чрез него се дава отговор на въпроса *каква част от младежите, предлагащи наемен труд, остават без работни места, т.е. не намират реализация на пазара на труда*. Този показател е изходен и най-важен за политиката, защото *разкрива тежестта на проблема*. Колкото по-голяма част от икономически активните младежи не намират реализация на пазара на труда, толкова по-тежък за разрешаване става проблемът.

На практика един негативен вариант на развитие на Кмб означава, че работодателите поради различни основания отбягват да наемат младежи. Причините са комплексни и изискват самостоятелен анализ извън предмета на това изследване. Тук ще насочим вниманието само към две основни групи причини:

- произтичащи от интересите на работодателите, фокусирани върху максимизацията на печалбата (респ. минимизацията на загубите);
- свързани с качествата на предлаганата младежка работна сила (липса на специализация, опит, квалификация, необразованост и т.н.). Трябва да се отбележи и това, че повечето автори обясняват високите стойности на Кмб предимно с качествата на младежката работна сила.

В България Кмб се изчислява и оповестява официално пред обществеността само от НСИ на базата на методиката на МОТ „Наблюдение на работната сила“ (тази информация се подава и на Евростат и служи като база за разработката на неговите сравнителни таблици между държавите). Като коректив на изчислените по методиката на МОТ квоти (в т.ч. и Кмб) се използват данните от Преброяването на населението (вкл. и на безработните по възрастови групи). Обикновено при преброяванията се получават повече безработни и по-високи квоти на безработица. През първото тримесечие на 2011 г. например НСИ отчита по тази методика брой на безработните младежи (15-24 години), равен на 67 хил., и Кмб от 29%, а при преброяването през февруари 2011 г. данните

⁵ Вж. програмата KILM на МОТ, kilm.ilo.org/2011/download/kilm10EN.pdf.

са съответно 99 хил. и 32%. Тези значими разлики показват, че са необходими корекции на данните по методиката на МОТ.

Агенцията по заетостта не изчислява и не оповестява друга квота на безработица освен общата квота. Логично е да се запитаме защо АЗ избягва да публикува Кмб? Отговорът би бил лесен за онези, които са запознати с необоснованото изчисление на общата квота на безработица в Агенцията. За извършващите това изчисление е ясно, че ако пресметнат Кмб по начина, по който пресмятат общата квота, ще получат много по-различен резултат от този на НСИ. Например, изчислена по метода на АЗ (чрез постоянен знаменател за 10-годишен период, равен на броя на икономически активните младежи на 15-24 години, получен при Преброяването на населението), Кмб през 2010 г. е равна само на 9,8%, а официалната Кмб, изчислена от НСИ през същата година е 23,2%, т.е. разлика от 2,4 пъти. Тази разлика се дължи не само на по-големия знаменател, но и на по-малкия числител – регистрираните от АЗ безработни младежи на 15-24 години са два пъти по-малко от техния брой, изчислен от НСИ.

Показател (б) показва как се съотнася тежестта на проблема при младежката безработица към тази при възрастните безработни. Представен чрез символи, коефициентът има вида $K_{мб}(15-24) / K_{б}(25+)$, където $K_{б}(25+)$ е символ на общата квота на безработица за възрастни, които според МОТ са на 25 и повече години. Ако коефициентът е над 1,0 и тенденцията е към нарастване, младежката безработица става по-тежък проблем от безработицата при възрастните. През 2012 г. например в България $K_{мб}(15-24)$ е била 28,1%, а $K_{б}(25+)$ – 11,0 %, откъдето коефициентът на отношение между двете квоти е $28,1\% / 11,0\% = 2,55$ пъти. Често вместо с $K_{б}(25+)$ си служат с квотата на общата безработица $K_{об}$, която през 2012 г. е 12,3%. При този вариант коефициентът е равен на $28,1\% / 12,3\% = 2,28$ пъти. Това е по-необосновано (занижено) изчисление, защото в общата квота $K_{б}$ е включена и $K_{мб}(15-24)$, т.е. $K_{мб}(15-24)$ се отнася и към самата себе си.

Показател (в) – дял на младежката безработица (Дмб), изразява мащаба на проблема, сочейки каква е частта на безработните младежи (БМ) в процент от всички безработни (Б), т.е. $Дмб = (БМ / Б) \times 100$. Ако техният дял в общата безработица расте, проблемът става по-мащабен, а ако спада – намалява и неговата величина. В България този показател не се изчислява и публикува от НСИ (вероятно поради убеждението, че от публикуваните абсолютни стойности всеки може сам да изчисли възрастовата структура на безработицата). Тази задача е предоставена на АЗ, която в своя годишник, Приложение №4 наред с абсолютните данни за броя на регистрираните безработни по възрастови групи представя и тяхната възрастова структура.

На практика се получават различни комбинации между трите показателя, които изискват и нееднакъв политически подход към младежката безработица. Растежът на показател (а) е необходимо, но недостатъчно условие за определянето на младежката безработица като приоритет на социалната поли-

тика, ако същевременно другите два показателя (б) и (в) са относително неизменни и имат сравнително ниска стойност. Такава комбинация на трите показателя означава, че въпреки нарастващата тежест на младежката безработица в пазара на младежки труд, това не води до по-нататъшно разширяване на дистанцията между квотите на младежката безработица и на безработицата на възрастните, нито до увеличаване на мащаба на младежката в общата безработица. Като влошаваща се може да бъде определена комбинация на едновременен растеж на показатели (а) и (б) и относителна неизменност на (в). *Очевидно най-лошата комбинация е тази, при която едновременно нарастват и трите показателя, т.е. когато увеличаването на абсолютната и относителната тежест на младежката безработица в пазара на младежки труд се съпровожда с растеж на нейния мащаб в общата безработица.* Само чрез емпиричен анализ може да се отговори обосновано на въпроса коя е действителната комбинация между трите показателя в дадена страна, и оттук – да се обоснове или отхвърли приоритетното решаване на проблема за младежката безработица.

Показател (г), представляващ дял на безработните младежи в цялото младежко население, има съществено по-различен смисъл от (а), (б) и (в). За разлика от тях той не е структурен показател на пазара на младежки труд, а представлява един от признаците на демографската структура на младежкото население по признака „икономическа активност“. За съжаление въпреки тази ясна смислова разлика създателите на програмата на МОТ за KILM нареждат показател (г) в състава на показателите за анализ на един ключов индикатор на пазара на труда. Методически е неправилно един демографски показател да се съпоставя (и още по-необосновано – да се противопоставя) на показателите за състоянието на пазара на труда.

През последните години често показател (г) се публикува и анализира успоредно с (а) с очевидната цел да се омаловажат високите стойности на последния, които се комбинират с ниски стойности на (г). Например на своя официален сайт за популяризиране на статистически теми Statistics explained (в рубрика Unemployment statistics) Евростат съпоставя в една таблица данните за (а) – „youth unemployment rate“, наред с тези за (г) – „youth unemployment ratio“.⁶ Анализаторите са наясно, че са изложени два показателя с общ числител и различни знаменатели – в (а) това е младежката работна сила, а в (г) – цялото младежко население. Според тях показател (а) има високи стойности поради ниските стойности на младежката работна сила (по-слабото участие на младежите на пазара на труда), а чрез показател (г) този ефект се елиминира. Те пропускат да посочат обаче, че в (г) младежката безработица се изразява като дял от сумата на качествено разнородни субекти (заети, учащи, безработни, пенсионери, и т.н.), което според нас обезсмисля съпоставката, а в (а) младежката безработица е изразена като дял от качествено еднородни ико-

⁶ Вж. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Youth_unemployment

номически субекти, действащи на пазара на младежки труд (заетите + безработните младежи), което придава на този показател смисъла на пазарен измерител, какъвто *не* е (г). Поради това правим извода, че съпоставката на двата показателя в една таблица не носи полза за анализа на пазара на младежкия труд. Ако трябва да се търси рационално обяснение за тази съпоставка, то е именно омаловажаването на високите стойности на показател (а), което обслужва политиците, особено онези от тях, за чиято дейност се съди и по влошеното състояние на пазара на младежки труд в ЕС през последните кризисни години. Разбира се, категорично не сме съгласни и с опитите да се използва тази таблица на Евростат, за да се внушава, че младежката безработица е „мит за милиони“, а не реален и съществен проблем (вж. Алексиев, 2013).

През 2012 г. по показател (а) България разделя 9 място заедно с Унгария, а по показател (г) е на 17 място, т.е. на далеч по-добра позиция. Последното обаче не е от значение за пазара на младежки труд, докато показател (а) означава, че пазарът на труда не осигурява заетост на цели 28,1% от онези младежи у нас, проявили активност да участват в него.

Емпирични насоки за анализ на младежката безработица в България

Според дискутираните вече методически проблеми на количествения анализ младежката безработица трябва да се изследва не в ограничения интервал 15-24 години, а в широките възрастови граници на младежката група от 15-29 години, но задължително и в разрез на трите много различни по активност младежки възрастови подгрупи (15-19; 20-24; 25-29 години).⁷ Целта е да се установи степента, в която преходът от образование към пазара на труда е съпътстван от нормализиране на младежката безработица в стойности, близки до общата безработица. Продължавайки традицията на МОТ да ограничава младежите до групата 15-24 години, НСИ предоставя възможност за такъв диференциран анализ само за последните няколко години в публикацията „Заетост и безработица“, т.е. по нея не може да се извърши дългосрочен диференциран анализ в разрез на трите обособени младежки подгрупи. Това обаче е възможно на базата на данните от сайта на Евростат, които имат за източник българския НСИ.⁸

Другият ни извод е, че анализът трябва да се извършва по минимум три основни показателя: квота на младежката безработица, коефициент на отклонението ѝ от квотата на възрастната безработица и делът ѝ в общата безработица.

⁷ Наченки на подобен диференциран анализ, но без ясно обособяване на подгрупата 25-29 години като част от младежите, намираме в Луканова, 2011, с.75-82.

⁸ По традиция от социалистическия период насам НСИ продължава да „спестява“ от своя Годишник и специализирани издания, а вече и от Интернет-сайта си подробната информация, особено за индикаторите на социалната политика, които не може да откаже на Евростат.

Младежката безработица в България през периода 1995-2012 г. по данни на НСИ за възрастовата група 15-24 години

НСИ прилага репрезентативната методика на МОТ у нас по различни начини. През периода 1993-2002 г. се провеждат моментни анкети (2 или 3 пъти годишно до 1999 г. и 4 пъти - от 2000 до 2002 г.). От 2003 г. насам наблюдението е непрекъснато на принципа на ротацията, като през всяка седмица от тримесечието се анкетира част от домакинствата, включени в извадката (НСИ, 2009, с. 4). Затова ще коментираме преди всичко тенденциите от 2003 г. насам, както постъпват и други автори, ползващи същите данни на НСИ, а периодът 1993-2002 г. ще представим само информативно с две години от него. С уговорката за методическа нееднородност на първичната информация през посочените два периода съставихме и подлагаме на анализ табл. 2.

Таблица 2

Основни показатели на младежката безработица в България през периода 1995-2013 г. (%)

Показатели	Години										
	1995	1999	2003	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
(а) Кмб	47	37	28	22	15	13	16	23	27	28	28
Коб	15	17	14	10	7	6	7	10	11	12	13
(б)Кмб/Коб	3,1	2,2	2,0	2,2	2,1	2,2	2,3	2,3	2,4	2,3	2,2
(в)Дмб	30	24	19	19	19	19	19	18	17	17	15

Източник: Собствени изчисления по НСИ, Статистически годишник 1995 и 1999 г. и http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/data/timeseries/Labour_3.2.3.xls

Развитието на квотата на младежката безработица (показател (а) – Кмб) през разглеждания период показва значими амплитуди. Налице е продължителна тенденция към спад - от 47% през 1995 г. на 13% през 2008 г., което представлява намаление от 3,6 пъти за 14 години. По-голяма част от това намаление е реализирана след 2002 г., когато икономическият растеж се съпровожда от засилена активна намеса на държавата. В условията на сегашната криза Кмб се покачва, и то много бързо – само за 4 години (2009-2012 г.) до 28%, а през 2013 г. е 28,4%. Почти толкова е и неговото равнище през 2003 г.(28,2%) – първата година през която започва засилена държавна намеса на пазара на труда, особено чрез програмите и мерките за временна заетост, в т.ч. и на младежи.

Важно е да се изследва какво е относителното тегло на факторите „икономически растеж“ и „държавна намеса“ в постигнатия общ резултат – намалението на Кмб. Тук ще посочим една възможна насока на подобно изследване – събиране (доколкото е възможно) и анализ на данните за броя на заетите по програмите и мерките за субсидирана заетост и съпоставката им с данните за броя на заетите извън тези програми и мерки на правителството (извън годишните Национални планове за действие по заетостта) през периода 2003-2013 г. Тази задача не е лесна, тъй като освен правилен подбор на показателите, които ще се анализират, са нужни и допълнителни усилия за получаване на непубликувани данни, както и на данни от архива.

Един от показателите за държавната намеса например е „безработни младежи до 29 години, включени в мерки за заетост“. Той се публикува от АЗ и е достъпен чрез нейния сайт, но само за периода от 2008 г. насам; за предходните години информацията е свалена от Интернет, т.е. няма опция „архив“. Освен това АЗ не публикува показател „безработни младежи до 29 години, включени в програми за заетост“. Без отчитането на техният брой не могат да се правят позадълбочени изводи за фактора „държавна намеса“. Все пак публикуваният показател дава следната представа за размера на този фактор: през 2001-2002 г. включените в мерки за заетост младежи са около 2-3% от регистрираните, а през следващите години до 2008 г. включените са вече 9-10% от регистрираните. През последвалите четири кризисни години (2009-2012) този показател отново се връща към равнището от 2%, което е доказателство за рязкото отдръпване на държавата от активни мерки на пазара на младежки труд.⁹

Показател (б) в табл. 2 служи за сравнение на квотата на младежката безработица (Кмб) в България с тази на общата безработица (Коб), което се осъществява посредством коефициента Кмб / Коб. Вече отбелязахме, че е по-прецизно Кмб да се сравнява не с Коб, а с квотата на безработица на безработните извън младежката група Кб(25+), но тя официално не се публикува от НСИ (разликите обаче не са особено значими, затова тук работим с публикувания Коб) Коефициентът Кмб / Коб показва колко пъти Кмб превишава Коб, а по този начин – относителната тежест на проблема за намаляването на младежката безработица. С изключение на 1995 г., когато превишението е 3,1 пъти и може да се третира за случайно, през останалите години на анализирания период *превишението варира в тесния интервал от 2,0 до 2,4 пъти. Подобни отклонения от общата безработица не се наблюдават при квотите на безработица за другите възрастови групи, което поставя на преден план именно необходимостта от приоритетно решаване на проблема за младежката безработица.*

В действителност обаче динамиката не говори в полза на този извод - от 1999 г. насам има само несъществени колебания на това съотношение, т.е. то не е повлияно нито от икономическия растеж, нито от икономическата криза. С други думи, темповете на изменение на младежката и общата безработица са относително еднакви и затова дистанцията, измерена чрез тяхното отношение, остава сравнително постоянна.

Показател (в) в табл. 2 за дела на младежката в общата безработица (Дмб) намалява от 30% през 1995 г. на 19% през 2003 г.; тази стойност се запазва до 2009 г., а през 2010-2013 г. спада до 15%. Такова развитие означава, че показателят не се влияе от фазите на икономическия цикъл през изследвания период, а неговият ясно изразен низходящ тренд по време на криза в заетостта не дава основание за приоритетност на младежката безработица.

⁹ Собствени изчисления по данни от годишните обзори на АЗ, Приложение №5. Тези обзори са достъпни чрез Интернет-сайта на Агенцията само за времето от 2008 г. насам.

Интересно е да съпоставим данните за Дмб(15-24) по НСИ, изчислени от нас, с тези за дела на регистрираните безработни младежи, публикувани в годишниците на АЗ (Приложение 4), които представяме в скоби: през 2003 г. – 19%(16%); 2004 г. – 20%(14%); 2005 г. – 19%(13%); 2006 г. – 19%(12%); 2007 г. – 19%(10%); 2008 г. – 19%(9%); 2009 г. – 19%(9%); 2010 г. – 18%(9%); 2011 г. – 17%(9%); 2012 г. – 17%(10%) и през първите 9 месеца на 2013 г. – 15%(10%). Както се вижда, данните показват един устойчив, невисок мащаб на младежката безработица - през периода 2003-2009 г. тя е около 19%, а през 2010-2013 г. намалява до 15%. Това означава, че до 2008 г. фазата на икономическия растеж не оказва влияние върху показателя, а през сегашната криза на пазара на труда относителният дял на младежката безработица съществено се редуцира с над една пета. Съществено е въздействието на икономическият растеж върху регистрираната от АЗ младежка безработица (данните в скоби), която намалява от 16 на 9% до 2008 г., но след това в условията на криза остава приблизително на същото равнище от 9-10%. От представените данни се вижда също, че регистрираната младежка безработица от АЗ има значително по-нисък дял в сравнение с този на наблюдаваната от НСИ младежка безработица. Това означава, че борбата срещу младежката безработица у нас трябва да започне с нейната по-цялостна регистрация от АЗ и евентуално да продължи с включването в мерки за субсидирана заетост поне на един от всеки трима регистрирани, а не един на 50 регистрирани (посочените 2%), както е през 2012 г.

Приоритетен проблем ли е младежката безработица в България?

От анализа дотук може да се направи изводът, че в България е налице такава комбинация между основните показатели за младежката безработица (а), (б) и (в), при която *не е безспорна нейната приоритетност (първостепенност спрямо другите проблемни области на безработицата)*. Само развитието на показател (а) дава безспорно основание за подобен извод, докато описаното развитие на показателите (б) и (в) внася съмнение в него. Тук сме далече от отрицанието или омаловажаването на проблема за младежката безработица у нас, а установяваме чрез статистически данни, че е налице известно преувеличаване (преекспониране) на този проблем от гледна точка единствено на квотата на младежка безработица. На преден план е проблемът за обуздаване на нейния темп, защото България (след Кипър и Гърция) е третата държава от ЕС със скокообразен темп на растежа на квотата на младежка безработица. От 2008 до 2012 г. той е 309% в Кипър, 250% в Гърция и 236% в нашата страна.¹⁰ Поради този скокообразен темп през последните години България става една от страните в ЕС и в световен мащаб, в които са налице най-високи квоти на младежка безработица (над 25 % по критерия на МОТ).

Въпреки негативния външен план обаче във вътрешен аспект темпът на растеж на Кмб (124% през 2013 г. на база 2008 г.) не се отличава и дори е малко по-нисък от този на безработните на 25 и повече години – съответно

¹⁰ Собствени изчисления по данни от Интернет-страницата на Евростат.

130%. През същият период с най-бърз темп у нас нараства не младежката, а безработицата в следващите две възрастови групи - при 25-34-годишните той е 168%, а при 35-44 - 140%.¹¹

Съмнението относно приоритетността на проблема за младежката безработица се основава върху липсата на динамика на показател (б) и на низходящия тренд на (в). За да отговорим обаче на въпроса дали техните стойности са проблемно високи, е най-правилно да ги сравним със средните стойности на тези показатели в ЕС и по света. При такова сравнение се установява, че у нас показател (б) има стойност малко над 2,5 – в рамките на стойностите за развитите икономики и ЕС, които са между 2,0 и 3,0, и е между най-ниските сред регионите на света (Eurostat, 2011, Fig. 10a). Според друг източник през периода 1991-2012 г. стойността на глобалната квота на младежка безработица е между 11,2 и 13,2%, а на квотата на безработица на възрастните – между 4,0 и 4,7%. Това означава, че през разглеждания период глобалният показател (б) е със стойност около 2,8 пъти ($11,2 : 4,0$ и $13,2 : 4,7$), която е по-висока от тази в България.¹²

Стойността на показател (в) в България (19% през 2005г.) е значително по-ниска от средната в развитите икономики и ЕС, която през 2005 г. е 25,3%. Тя е по-ниска и от средните стойности на показателя за останалите региони на света, които през същата година варират от 22,3% в Източна до 53,1% в Южна Азия (Eurostat, 2011, Fig. 10c).

От направените сравнения се налага изводът, че *проблемите за съкращаване на дистанцията на младежката от общата безработица и на относителния дял на младежката в общата безработица не са от същата степен на важност, както този за намаляването на стойността на квотата на младежка безработица и в този смисъл не могат еднозначно да бъдат определени като приоритетни*. Дори анализът не само по един, а и по трите показателя - (а), (б) и (в), не е достатъчен, за да се определи младежката безработица като първостепенен проблем. Необходимо е той да се развие и по вътрешни структурни фактори като: равнище на образование; наличие на специалност и квалификация; дългосрочност на безработицата и други признаци.

През 2012 г. например по признака „степен на образование“ квотата на младежка безработица има следните много различни стойности:

- 27,0 % за безработните с предучилищно, начално и основно образование (при 16,8% средно за ЕС-28);
- 10,2% за тези със средно образование (при 8,2% за ЕС-28);
- 5,6% за безработните с висше образование (при 5,6% за ЕС-28).¹³

От този пример е очевидно, че подвеждането на всички безработни младежи под високите стойности на общата квота на младежка безработица е

¹¹ Собствени изчисления по http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/data/timeseries/Labour_3.2.3.xls

¹² Собствени изчисления по МОТ, 2012, Рисунок 1.3, с.13.

¹³ <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tps00066&language=en>

необосновано. Приоритетно значение в политиката трябва да има само частната квота на безработица за младежите с основно и по-ниско образование.

Освен вътрешния разрез на показателите (а), (б) и (в) е нужно те да бъдат анализирани поотделно за всяка от младежките подгрупи (15-19; 20-24 и 25-29 години). За целта на един по-дългосрочен анализ през периода 2003-2012 г. е възможно да се ползва сайта на Евростат.¹⁴ Ще дадем само един пример от тази богата информационна база. През 2012 г. квотата на младежка безработица в България е, както следва:

- 55,6% за подгрупата 15-19 години (при 28,0% средно за ЕС-28);
- 24,5% за подгрупата 20-24 години (при 21,3% средно за ЕС-28);
- 15,9% за подгрупата 25-29 години (при 13,9% средно за ЕС-28);
- 28,1% за официалната група 15-24 години (при 22,9% средно за ЕС-28);
- 12,5% за разширената група 15-29 години (при 10,8% средно за ЕС-28).

Данните са красноречиви – основният проблем у нас са безработните младежи в най-ниската възрастова група 15-19 години, при която е налице двойно по-голяма квота от средната в ЕС-28. Това е и главната причина за отклонението на официалната квота, обявявана за групата 15-24 години, с 5,2 пункта над средната официална квота в ЕС-28. При разширената група 15-29 години отклонението може да се приеме за несъществено.

В заключение ще изтъкнем отново, че отговорът на въпроса за приоритетност на младежката безработица не трябва да се дава на базата на единствен показател. Необходимо е приоритетността да се обосновава чрез диференциран комплексен анализ по младежки подгрупи, по основни показатели (минимум по разгледаните три показателя) и по главни вътрешни признаци на диференциация на безработните младежи (образование, професионална квалификация, наличие на увреждане и др.). Това е приложимият научен подход за разлика от противопоставянето на качествено разнородни показатели с цел цялостно отричане на проблема или преекспонирането му на базата само на квотата на младежка безработица, с което е пренаситен политическият живот в България.

Насоки за по-прецизно ранжиране на страните по индикатора „младежка безработица”

Изложените разбирания за необходимите методически промени в анализа на младежката безработица могат да се използват и при международни сравнения за по-прецизно определяне на мястото на всяка страна по този ключов индикатор на социалната политика. Тъй като проблемът предполага отделна разработка, тук ще дадем пример само за един възможен, опростен вариант на такова прецизиране (табл. 3)

¹⁴ http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/employment_unemployment_ifs/data/database.

Таблица 3

Място (ранг – Р) на страните от ЕС-28 сумарно по показателите (а), (б) и (в) и само по показател (а) за младежката безработица (15-29 години) през 2013 г.

Показатели	(а)	(б)	(в)	(а)	(б)	(в)	(а)+(б)+(в)	P{(а)+(б)+(в)}	P(а)
ЕС - 28	18,1	1,65	36,0	100	100	100	300	-	-
Белгия	15,1	1,78	39,9	83	108	111	302	17	18
България	21,7	1,67	29,8	120	101	83	304	16	8
Чехия	12,5	1,79	31,5	69	109	87	265	21	22
Дания	11,2	1,56	41,6	62	94	116	272	20	23
Германия	7,0	1,30	28,1	39	79	78	196	28	28
Естония	13,5	1,52	32,8	75	92	91	258	24	21
Ирландия	21,3	1,60	34,2	118	97	95	310	13	9
Гърция	48,6	1,77	31,5	269	107	87	463	1	1
Испания	41,9	1,58	29,2	231	96	81	408	4	2
Франция	17,7	1,79	39,1	98	108	109	315	12	13
Хърватска	34,5	1,96	40,4	191	119	112	422	2	3
Италия	29,7	2,40	37,3	164	145	104	413	3	5
Кипър	29,9	1,86	42,9	165	113	119	397	5	4
Латвия	16,5	1,36	30,3	91	83	84	258	23	15
Литва	17,2	1,43	28,5	95	87	79	261	22	14
Люксембург	10,4	1,76	33,3	57	107	93	257	25	24
Унгария	18,0	1,75	33,0	99	106	92	297	18	12
Малта	9,5	1,44	50,0	53	87	139	279	19	25
Холандия	8,8	1,31	37,8	49	79	105	233	27	26
Австрия	7,2	1,44	40,0	40	87	111	238	26	27
Полша	18,9	1,80	40,5	104	109	113	326	11	10
Португалия	28,1	1,65	30,7	155	100	85	340	8	6
Румъния	15,9	2,09	44,8	88	127	124	339	9	16
Словения	18,3	1,78	35,3	101	108	98	307	15	11
Словакия	24,4	1,71	35,8	135	104	99	338	10	7
Финландия	14,9	1,80	42,0	82	109	117	308	14	19
Швеция	15,8	1,93	50,6	87	117	141	345	6	17
Великобрит.	14,9	1,94	51,7	82	118	144	344	7	20

Източник: Собствени изчисления по <http://ec.europa.eu/eurostat/web/lfs/data/database>

В първите три колони на табл. 3 (след наименованието на страните) са представени изчисленията от нас стойности на показатели (а), (б) и (в), а в следващите три – относителните отклонения на тези стойности от средната величина за ЕС-28 (100). Следва сумата на относителните отклонения по трите показателя, която именно ни служи за по-точното определяне на ранга на всяка страна, посочен в предпоследната колона. В последната колона за сравнение сме посочили ранга на страните, определен само чрез показател (а).

Както се вижда, подреждането на страните едновременно по трите показателя значително се различава от това по показател (а). Само първата страна (Гърция) и последната (Германия) запазват местата си. В случая на Гърция това се дължи на рекордната стойност на (а), която не се компенсира от сравнително по-ниските стойности на (б) и (в), а за Германия стабилното 28 място е израз на най-ниските стойности на всеки от трите показателя.

За група от девет държави различните комбинации на (а), (б) и (в) са довели до несъществена (само с едно място) промяна на тяхното подреждане: Белгия от 18 минава на 17 място; Чехия от 22 на 21; Хърватска от 3 на 2 и т.н. При останалите 17 държави настъпват значителни промени в подреждането.

Едновременното приложение на трите показателя променя най-значително мястото на 6 държави. Три от тях се придвижват в първата десетка на негативната класация: Великобритания от 20 на 7 място; Швеция от 19 на 6 и Румъния от 16 на 9. Обратно на тях, другите три държави подобряват своето класиране: България от 8 на 16 място; Латвия от 15 на 23 и Литва от 14 на 22. Подобрената класация на България се дължи на факта, че високата стойност на показател (а) се компенсира от сравнително ниската стойност на (б) и много ниската на (в). По показател (в) страната ни е на 25 място, т.е. по-лошо е положението в 24 държави на ЕС-28.

Следователно от гледна точка на подобно по-прецизно сравнение на държавите в ЕС младежката безработица в България далеч не изглежда толкова драстичен и належащ за решаване проблем, както често преекспонирано се представя. За избягване на всякакви недоразумения ще подчертаем в заключение, че целта ни тук е да посочим как по-обосновано да се изследва младежката безработица, а не как да се провежда политиката по нейното ограничаване. Последното е предмет на друга разработка.

Използвана литература:

Алексиев, Я. (2013). Младежката безработица мит за милиони. С.: ИПИ, <http://ime.bg/bg/print/type:article/id:7175/>

Луканова, П. (2011). Младежите на пазара на труда и тяхната социална защита. - Икономическа мисъл, N 4, с. 75-89.

Калчев, Й. (отг. ред.) (1988). Младежта в Народна Република България (социално-демографски и икономически проблеми). С.: Изд. на ЦСУ.

Средкова, К. (2000). Младежката безработица - социални и правни проблеми. С.: ИК „Сиела“.

Доклад на ЕС за младежта – 2012, (http://ec.europa.eu/youth/documents/publications/eu_youth_report_2012.pdf, 149, 163

МОТ (2011). Програма за изследване на пазара на труда „Ключови индикатори на пазара на труда“ (Key Indicators of the Labour Market – KILM) 10.Youth unemployment, kilm.ilo.org/2011/download/kilm10EN.pdf)

МОТ (2012). Международная конференция труда, 101-я сесия. Доклад V “Кризис в сфере занятости молодежи: время действовать”. Женева: МБТ.

НСИ (2009). Наблюдение на работната сила.

Eurostat (2011). Key Indicators of the Labour Market (KILM), Youth unemployment, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Youth_unemployment#Definition_of_unemployment_and_youth_unemployment_indicators

Eurostat (2013). http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php?title=Participation_of_young_people_in_education_and_the_labour_market

Eurostat (2013). <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tipslm90>

11.IV.2014 г.